

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

УДК 82.09

*Наталія Лисенко-Ковальова,
Ірина Рябініна*

ДУХОВНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕМАНСИПАЦІЯ ЖІНКИ У ТВОРАХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

На прикладі творів Олени Пчілки розкрито проблему духовної та інтелектуальної емансипації жінки наприкінці XIX ст. На основі зіставлення героїнь повісті „Товаришки” – Люби Калиновської та Раїси Брагової аналізують становище жінок у тогочасному суспільстві, в родині, порушується питання про народну мову, народність і націоналізм, розкривається внутрішній світ дівчат. На прикладі поеми „Козачка Олена” показано ставлення письменниці, зокрема, до ідеї соціальної активності жінки.

Ключові слова: фемінізм, емансипація, націоналізм, інтелектуальність, жінка-інтелігентка.

Наприкінці XIX століття активно розвивається український рух, серед лідерів якого зустрічаємо й письменниць. Першим кроком було заснування Товариства руських жінок у 1884 році, а вже згодом, у 1887 р., зусиллями і коштом Наталі Кобринської та Олени Пчілки у Львові з'явився альманах феміністичного спрямування „Перший вінок”, на сторінках якого було опубліковано „два твори, в яких ішлося про радикальну зміну становища жінок, причому цей конфлікт матері і дочок в оповіданні Наталі Кобринської „Пані Шумінська” (пізніша назва „Дух часу”) і в повісті Олени Пчілки „Товаришки” було оцінено з протилежних точок зору” [1, с. 40].

Перед нами стоїть завдання – на прикладі образів Люби Калиновської та Раїси Братової („Товаришки”), Олени („Козачка Олена”) розкрити ідею жіночої емансипації, якою її бачила Олена Пчілка.

Довгий час Ольга Петрівна Драгоманова-Косач була відома як мудра матір славетної Лесі Українки. Починаючи з 90-х років дедалі частіше в українській літературі згадується ім'я Олени Пчілки – поетеси, автора прозових та драматичних творів, перекладача, науковця, фольклориста, етнографа, публіциста, видавця, активної громадської діячки. Художня творчість, видавнича, літературно-критична та перекладацька діяльність стають об'єктом дослідження відомих науковців, зокрема В. Агеєвої [1], Л. Дрофань [2], О. Камінчук [3], М. Тарнавської [5], Є. Шабліовського [4], О. Ставицького [4].

Повість „Товаришки” була написана спеціально для жіночого

альманаху в 1887 році. Перед нами маленьке патріархальне місто на Полтавщині початку 60-х років, часу піднесення українського народницького руху, коли „міцними струмками покотилось нове життя тих років. Старі основи громадського життя, міркування хисту, як крига на весні, поламалися, закрутились потрошені, нагаяні теплотою, вільною течією. Таким свіжим, молодим повіяло повітря!... Старі руки й голови, здивовані, прибиті, приголомшені, опускались, молоді ж так сміло, бадьоро підіймалися, ретельно шукали праці! Молодь з сяючим поглядом дивилась просто на зійшовше світло правди й волі і не гадаючи, що світло те може колись примеркнути...” [4, с. 48-49]. В цьому провінційному містечку, дуже схожому на Гадяч, живуть дві товаришки – Раїса Брагова й Люба Калиновська. Обидві вийшли з дворянського середовища, але виховувались на різних засадах, що вплинуло на характер кожної з них. Раїса зростала у збіднілій дворянській родині, в якій все велось по-панськи: спілкувались французькою, зневажали мужиків, мову й традиції. Люба ж виховувалася в інтелектуальній атмосфері під звуки української, колискової пісні і народної казки, перейнялася ідеями Шевченка, красою світової літератури. Але настав час, коли дівчину перестали задовольняти прочитані романи, бо „там чудеса фантазії, а тут справжня світова область, з такими близькими явищами, з такими дивними законами!” [4, с. 36]. Тому Люба разом із Раїсою їдуть за кордон здобувати медичну освіту. В далекому Цюріху вони опиняються в середовищі студентів-земляків (Кузьменко, Корнієвич). З ними цікаво, весело й приємно. Незважаючи на напружене навчання, студенти читають журнал із Росії, постійно полемізують стосовно публікацій. Саме в цей час товаришки будують плани на майбутнє. Раїса відверто заявляє про свою зневагу до простих людей, вважаючи їх інтелектуально неповноцінними: „...кожен індивід з того народу [...] Живе чисто ростином життям!... Маса вся прогресувать не може!... В людській громаді сили не можуть бути рівні по самій натуральній суті речей; одні – слабші, недолугі, другі – міцніші, видатніші, нехай же, не гадаючи о неможливому порівнянні сил, іде вперед той, хто здолає!” [4, с. 56-57]. Будучи практиком, а не теоретиком, реалістом, а не романтиком, Брагова належить до тих, „хто здолає”: по закінченні навчання одружується з німецьким професором-медиком Штокманом, переїжджає до Петербурга, має медичну практику, але для бідних пацієнтів прийомних годин не виділяє („Се страшенно клопітно та й користі жодної немає!” [4, с. 123]). Але життєва філософія Раїси не виправдовує себе. Щастя дівчина не має: життя неможливо будувати за схемами, планами; романтизм, який вона заперечувала, виявився необхідною часткою життя; душевні рани можна приховати, але вони не загоюються без коханої людини.

Зовсім інший шлях обирає Люба Калиновська. Вона із захватом взялась до науки, долаючи всі перешкоди: спочатку навчалася на студіях медицини в Цюріхському університеті, а потім „владнувалася ... на акушерські курси у Відні” [4, с. 98]. Здобувши освіту, Люба

повертається на Україну, та не в рідне місто, а, звичайно ж, у глухе село працювати „хвершалкою”, не гребуючи тими „страшенно неймовірними” мужиками, якими так її лякали. Бо саме з Відня, Калиновська повернулася з міцнішими національними переконаннями і з наміром не тільки вивчити „життя самого життя”, а й змінити його на краще. Люба зблизилась із селянами, ставши їх рятівником, захисником, рідною людиною, завдяки своєму ставленню, щирому і привітному: „Знає часто як хто й живе, не тільки чим слабує. То, бачите, здалі те селянське життя здається таким одмінним та простим у своєму змісту, а як подивитись добре от неначе наводячи лупу на окремі сім'ї, на окремі постаті, то зовсім уже воно не так порожнє й одноманітне здається: форми життя й тут об'являються такі багаті, такі різні... Коли схотіти підступити ближче, то й тут об'явиться широке поле і до споглядання, і до праці свого роду ...” [4, с. 105]. Люба встигала скрізь: не тільки лікуванням тіла, а й просвітленням та очищенням темноти мужицької, наводячи „духовну лупу на окольні постаті” [4, с. 105]. Але не тільки селянам співчуває Калиновська, бо „пішла чутка й по панах про хвершалку...” [4, с. 104]. Спілкуючись із народом, Люба переконалася, що не кожний знедолений гідний співчуття і не кожний пан заслуговує осуду. Устами героїні Олена Пчілка заявила: якщо визнати тільки народну мову і селян за народ, означатиме звуження поняття народності й націоналізму: „Се – понижати свою народну гадку, обрікавши її стояти вічно лиш на одному ступені первісному! І коли так судить об мові, то треба теж саме розважати й у всьому: значить, і хисту національного не треба розвивати, – ні музики, нічого, – нехай буде все тільки на ступені первіснонародному; значить, і науки не посувають досить того світогляду, який має наш простий чоловік! Се ж нісенітниця! З таким націоналізмом можна тільки закиснути на місці... Ну, бери елементи народні, не цурайся їх, але у творі з них якомога ширшу, кращу будову – і се піде на користь тому ж самому народові! Нащо ж одрізняти його непереступною лінією від інтелігенції, котра пішла вперед?” [4, с. 114]. Але Люба не тільки самовіддано й безкорисливо служила людям, вона знайшла й особисте щастя – одружилася з колегою по навчанню, однодумцем Корнієвичем, хоча для героїні розв'язання морально-філософських проблем значно важливіше, ніж те, як складеться її особисте життя. Якщо згадати про приїзд Корнієвича з комплектом „Правди”, то можна побачити, як переплітаються думки Люби: інтимне й громадське зливаються. Ставлячи собі багато питань, збентежена дівчина не знаходить певної відповіді: „...через що він виписав: чи через те тільки, щоб зробити угоду і втіху мені, чи таки й для себе, по своїй думці!” [4, с. 114]. Олена Пчілка майстерно зображує не послідовність думок і міркувань героїні, а емоційне переживання, задушевне, таємне, внутрішнє життя, в якому Любі інколи й самій важко розібратися. Авторка створила досить наочну картину внутрішнього світу героїні. Перед нами хід роздумів (думки про Корнієвича, перегляд часопису „Правда”, давня

полеміка з Кузьменком про народну мову, народність, націоналізм) і невизначеність настрою, що складають цілісний малюнок внутрішнього стану Люби Калиновської. Олена Пчілка, показавши, яка людина насправді, а не якою хоче здаватися собі й оточуючим, розкрила ідейно-моральні основи особистості. Люба як персонаж-носій авторських ідей є центральним у творі. Перед нами новий в українській літературі образ жінки-інтелігентки, учасниці українського руху 60-х років, освіченої, національно свідомої пропагандистки. Не випадково, дослідник творчості Олени Пчілки А. Чернишов доводить, що в образі Люби багато автобіографічного, навіть зовнішність героїні.

У повісті „Товаришки” порушене жіноче питання в усіх аспектах: становище жінки в суспільстві, в родині, у суспільному житті. Олена Пчілка поєднала тему емансипації жінки з осмисленням ролі інтелігенції в суспільному житті, паралельно зобразивши двох героїнь – Любу Калиновську та Раїсу Братову. В їхньому життєвому виборі утверджується рівноправність жінки в освіті, науці (згадаємо виступ Раїси Брагової з лекцією перед студентами) й трудовій діяльності. Авторка розкрила й дві різні позиції у взаєминах інтелігенції та народу.

У поемі „Козачка Олена” на тлі історичної минувшини України постала ідея соціальної активності жінки. Вперше цей твір було опубліковано в альманасі „Рада” в 1883 році. Події, зображені в поемі, відбуваються в другій половині ХVІІ століття, в добу міжусобних чвар. Перед нами героїчний образ патріотки Олени. На початку твору це весела, закохана дівчина – сама природа сповіщає радісний настрій:

Всміхається ясне сонце
У небі блакитнім
Хмаринькам кучерявим,
Біленьким, лагідним;
Обізвався соловейко
У лузі, в ліщині,
Пограває козаченьку
В сопілку дівчині [4, с. 360].

Але раптово відбувається „цвіту зміна”, настає осінь, і коханий Василь одружується з іншою. Олена мужньо переносить зраду. А коли Василь збирається в похід на ворогів батьківщини, дівчина, нехтуючи особисті кривди, приходять попроситися, побажати йому перемоги і подарувати мережану хустину, яку готувала на весілля:

Коли ж будеш незрадливим,
Хай доля сприяє,
Нехай щастя ця хустина
Тобі привертає!
Повертайсь тоді додому
І з військом щасливо,
Хай розплете твоя жінка
Конякові гриву!... [4, с. 373].

Повернувшись із походу, Василь не застає дружини в живих і просить Олену вийти за нього заміж. Хоч у глибині душі дівчина зберігає почуття до зрадливого коханого, але відмовляє йому і лишається на все життя одинокою. Хлопець іде в похід, повертається тяжко поранений і, вмираючи, просить Олену виховати його єдиного сина. Як бачимо, Олена Пчілка художньо реалізувала художній образ-характер, для якого основним орієнтиром є обов'язок від громадянського, патріотичного (участь у визвольній боротьбі народу – Олена доглядає поранених охоронців вітчизни) до особистісно-етичного (вірність коханому, виховання осиротілої дитини). У поемі звучать, зливаючись і переплітаючись, три провідні мотиви – боротьба проти національного гніту, самовіддане, іноді навіть жертвне, служіння народові та емансипація жінки.

У подальших дослідженнях перспективним видається зіставлення творів Олени Пчілки із творчими надбаннями Наталі Кобринської, Марка Вовчка, Ольги Кобилянської, в яких порушено проблему місця жінки в суспільстві й родині.

1. *Агеєва Віра*. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія / Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003. – 320 с.
2. *Дрофань Любов*. „І правду й боротьбу благословити” (До 150-річчя від дня народження Олени Пчілки) / Любов Дрофань // Дивослово. – 1999. – № 6. – С. 50-54.
3. *Камінчук Ольга*. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності / Ольга Камінчук // Слово і Час. – 1999. – № 6. – С. 12-18.
4. *Пчілка Олена*. Твори / Олена Пчілка. – К.: Дніпро, 1971. – 465 с.
5. *Тарнавська Марія*. Ювілей Олени Пчілки та її англомовний дебют / Марія Тарнавська // Сучасність. – 2000. – № 1. – С. 100-108.

Summary

In the article at the examples of Olena Pchilka's works the problem of spiritual and intellectual emancipation of woman is revealed. Comparing the images of two heroines of the story „Tovaryshky” – Lyuba Kalynovska and Raisa Bragova – the authors of the article analyse the role of women in the society, in the family, in the social life; they broach a problem of the native language, national character and nationalism; they reveal inner world.

Key words: feminism, emancipation, nationalism, intellectual, woman-intelligent.